

“Vroegere beschavingen beschouwden steden niet als iets beschamends of onvermijdelijks, maar als bewuste scheppingen voor wier aanleg, onderhoud en verfraaiing men zich terecht offers getroostte.”
Donald Olsen, De stad als kunstwerk, uitgeverij Agon, 1991

Waarom en waarvoor?

“Tja, waarom en waarvoor leven wij nu feitelijk?”

Zo begint een klein kerstverhaal dat ik in 1968 schreef voor ‘de Raket’, de schoolkrant van de Haagse Rooms-Katholieke Lagere Technische School ‘St. Joseph’, waar ik de koksopleiding volgde. Het was de eerste keer dat ik mijn verwondering over het ritme van het leven op papier zette. Opgegroeid in een gezin van tien kinderen, midden in de Schilderswijk, en werkzaam in de keuken van het Scheveningse Kurhaus, ontstond bij mij een groeiend bewustzijn dat het vanzelfsprekende niet perse normaal hoeft te zijn. Ik zag het leven van mijn ouders dat zich, genoodzaakt door materiële omstandigheden, versmalde tot de opvoeding van hun kinderen. Ik zag het Kurhaus dat mij, als leerling-kok, met de tegenstelling tussen arm en rijk confronteerde. En ik zag een wijk met 50.000 bewoners, waar een bord met de tekst ‘onbewoonbaar verklaarde woning’ een normaal en veelvoorkomend verschijnsel was.

De Schilderswijk: een sterk verpauperde wijk, met krotten en sloppen, zonder speel- en groenvoorzieningen. Het waren problemen van structurele aard, al in een vroeg stadium ontstaan. Door de grootschalige migratie van platteland naar stad, groeide het inwoneraantal van Den Haag van circa 100.000 inwoners in 1875 tot 200.000 inwoners in 1900. Een verdubbeling, in slechts 25 jaar tijd. Het ontbreken van sturing - gemeentelijke regels voor stedenbouw - wreekte zich al snel in de Schilderswijk. 'De meeste bouwers in de wijk hadden er belang bij zoveel mogelijk opbrengst te krijgen van hun grond. De 'speculatiebouw' die hiervan het resultaat was bestond uit slechte, dicht op elkaar gebouwde huizen.'¹ Was de Schilderswijk aanvankelijk profijtelijk voor de bouwers, de slechte, dicht op elkaar gebouwde huizen kwamen later in handen van huisjesmelkers, die

---

1 Geschiedenis Schilderswijk, Haags Gemeentearchief, Gemeente Den Haag

het met het onderhoud niet al te nauw namen. Om uiteindelijk subject te worden van speculanten, in de Schilderswijk heette deze 'Hilders'. Mensen die - waar woningzoekenden jaren op de wachtlijst stonden - schaamteloos honderden woningen leeg lieten staan in afwachting van woekerwinsten. Woningschaarste en geld verdienen waren onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Zoals gezegd, ontstond in de Haagse Schilderswijk het bewustzijn dat het vanzelfsprekende niet perse normaal hoeft te zijn. Dat verandering mogelijk is. Dat het leven niet vergelijkbaar voorspelbaar hoeft te zijn als dat van mijn ouders of buurtgenoten. Dit besef riep bij mij de existentiële vraag op: "Waarom en waarvoor leven wij nu feitelijk?" Deze vraag ontstond niet in een vacuüm; het sloot aan bij de tijdsgeest van die periode. In 1965 daagden de Provo's in Amsterdam, vaak met ludieke acties, het bevoegd gezag uit. In 1966 kwam *'10 over Rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA'* uit. Begin 1968 gingen studenten in Parijs de straat op, om te protesteren tegen het ouderwetse onderwijssysteem. Een protestbeweging die zich verbreedde naar de arbeiders in de fabrieken. In Tsjecho-Slowakije bloeide, onder leiding van Alexander Dubček, de Praagse Lente op. Het was een tijd waarin burgers het initiatief naar zich toe trokken. Ook in Den Haag groeide het bewustzijn dat het anders - beter - kon. In 1967 initieerde de gemeente de actie 'Fleur Op': een poging om, met gratis bloembakken, het gebrek aan leefbaarheid in de Schilderswijk te verzachten. Meer en meer ontstond in de wijk het besef dat de bestaande situatie geen natuurverschijnsel was. Net als elders in de wereld waren ook hier veranderingen mogelijk.

Ook ik wilde de omstandigheden naar eigen hand zetten. Maar hoe? Ik besloot opnieuw te beginnen. Ik nam ontslag als leerling-kok, verbond mij als vice-voorzitter aan de Jongeren Actiegroep Schilderswijk (JAS), en richtte in 1970 de wijkkrant 'de Schilderswijker' op. Ik wilde de stad Den Haag - 'mooie stad achter de duinen, de Schilderwijk, de Lange Poten en het Plein' - confronteren met het dagelijks leven in het andere Den Haag, met de invloed die de verpaupering van de Schilderswijk had op haar bewoners. Ook het Den Haagse Binnenhof moest inzien dat het gebrek aan fatsoenlijk wonen niet voortkomt uit individuele vraagstukken, maar vooral wordt bepaald door de structuur van onze samenleving. De Haagse gemeenteraad, de Staten Generaal en de regering moesten worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid. De JAS en de wijkkrant, maar zeker ook een veelheid aan acties van een groot aantal bewoners van oude wijken, bleken effectieve middelen om de stad en de regering te laten zien dat wat in Den Haag vanzelfsprekend was, niet normaal is. Den Haag - de stad waar 's-Gravenhage niet kwam -

openbaarde zich in haar volle omvang. Ontkenning was niet langer mogelijk.

De Schilderswijk, de kokschool, het Kurhaus, de JAS en 'de Schilderswijker', het is allemaal alweer veertig jaar geleden. Deze ervaringen spelen echter nog steeds een grote rol in alles wat ik vandaag doe - verleden en heden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Voor mij is het werken aan stadsvernieuwing, volkshuisvesting en ruimtelijke ordening nooit een normale beroepskeuze geweest. Ik geef toe dat ook ik me niet heb kunnen of willen onttrekken aan een zekere vorm van professionalisering. Ik wilde mij niet beperken tot het formuleren van mijn onvrede, of - sec - het oprichten van een belangenvereniging. Het was de Zweedse sociaal democratische minister president Olof Palme die mij de woorden gaf die een leidraad zijn geworden voor mijn handelen: *'Politiek - dat is een kwestie van willen, van iets willen. Sociaal democratische politiek is veranderingen willen, omdat veranderingen verbeteringen beloven, de fantasie en de daadkracht voeden, dromen en visioenen stimuleren'*.² Palme overstijgt daarmee de belangenvereniging, en voegt een dimensie toe. Voor mij betekenen zijn woorden dat het v erder gaat dan het realiseren van goede, betaalbare woningen en een prettige woonomgeving voor lagere inkomens; het gaat ook om de stad, als plek waar het leven - in de breedste zin des woords - haar betekenis kan krijgen.

Mijn visie op de ruimtelijke inrichting van het land richt zich meer en meer op de versterking van het fenomeen stad. En hoezeer ik ook gefascineerd ben door de fysieke kant van het proces (ruimtelijke inrichting, stedenbouw en architectuur), het gaat mij toch vooral om de sociale aspecten van steden. Een stad schept mogelijkheden en onmogelijkheden, biedt de samenleving ruimte voor ontmoeting, en is daarom bepalend voor de wijze waarop groepen zich tot elkaar verhouden. Het gaat om diversiteit, toegankelijkheid, het tegengaan van uitsluiting, zelfbeschikkingsrecht. De stad is er voor iedereen, en iedereen heeft er dan ook recht op om die stad te maken. Maar hoe vanzelfsprekend zijn deze begrippen in de praktijk van ons stedenbeleid? Zijn dit nu werkelijk de drijfveren die bepalend zijn voor de vormgeving van onze steden? Of ligt er een andere motivatie ten grondslag aan de hedendaagse ruimtelijke inrichting?

Binnen de Nederlandse vakgemeenschap wordt nog altijd met een zekere trots teruggekeken op onze rijke geschiedenis van volkshuisvesting. Toch slopen wij het komende decennium tienduizenden naoorlogse woningen. Zeker, er zijn mooie en

---

² Olof Palme, Politiek is een kwestie van willen, Toespraak bij gelegenheid van het congres van de sociaaldemocratische jongeren, 12-5-1964. AMBO, 1970

bijzondere plannen gemaakt, ook in de VINEX-wijken. Maar onze woningproductie is steeds verder versmald naar variaties op de eerste naoorlogse Bouwfondswoningen: de standaard eengezinswoning in een rijtje, in onmetelijke series geproduceerd. Waarom? Is dat nu echt een keuze van de burger? Komt het niet voort uit het feit dat de Nederlandse woningbouwproductie wordt gemonopoliseerd door een zeer beperkt aantal marktpartijen? Deze institutionele partijen beheersen de bouwmarkt. Met grondposities stellen zij hun positie veilig. Natuurlijk leveren deze partijen een wettelijk vastgelegde basiskwaliteit, maar zeker zo vaak gaat het - gedurende het gehele ontwikkelingsproces - vooral ook om winstmaximalisatie. Architecten die werkzaam zijn in VINEX-wijken kennen het allemaal, maar zwijgen erover. Het ontwerp komt vaak voort uit een boek met werktekeningen, met - door de ontwikkelaar - vooraf vastgestelde plattegronden. De ontwerpvrijheid beperkt zich tot variaties in de gevel. De oppervlakte mag variëren met telkens dertig centimeter, vaak beginnend bij 5.10 x 9.20 meter. Wij vinden deze serieproductie inmiddels normaal, zijn er aan gewend geraakt. Maar hoe is het mogelijk dat in Roombeek, waar vijfhonderd mensen een eigen huis bouwden, er zelden tot nooit twee dezelfde woningen werden gerealiseerd? Ook in Almere, waar in 2006 het programma 'ikbouw mijn huis in Almere' van start is gegaan, is een grote mate van diversiteit - in reeds gebouwde woningen en in bouwaanvragen - te zien. In nauwelijks twee jaar tijd zijn reeds zevenhonderd kavels verkocht, zevenhonderd kansen op diversiteit.

Deze feiten geven te denken. Hoe kan het dat institutionele partijen, in een tijd van voorspoed, technisch vernuft en ongekennde financiële armslag, al decennia lang vooral de *schijn* van architectonische diversiteit leveren? En wat maakt dat, wanneer mensen zelf het initiatief krijgen, er automatisch diversiteit - ik praat niet over smaak - ontstaat? De vergelijking tussen 'reguliere woningbouw' en projecten waar de toekomstige bewoner zelf opdrachtgever is, toont het fundamentele verschil in winstmaximalisatie en woonmaximalisatie, en het effect dat dit heeft op de kwaliteit van de stad. Want laat duidelijk zijn: iedere investering in woonmaximalisatie is ook een investering in de stad. We kunnen dan ook met recht zeggen dat wij, door het weglekken van kapitaal in onze woningbouwproductie dat bij een andere vorm van opdrachtgeverschap rechtstreeks in onze steden zou zijn geïnvesteerd, een tweede Gouden Eeuw - voor wat betreft architectonische rijkdom - zijn misgelopen. De hoogconjunctuur in het vastgoed heeft gezorgd voor verrijking van ondernemingen, instellingen en personen, maar is niet omgezet in een hoogconjunctuur in de architectuur van de stad. De Amsterdamse grachtengordel en Amsterdam Zuid hebben in onze tijd geen waardige opvolger van een

vergelijkbare schaal gekregen. Een groot maatschappelijk verlies, dat zich niet in geld laat uitdrukken.

De aanleg van de Betuwelijn of de HSL: Nederlanders hebben er een mening over, en zijn vaak verontwaardigd. Maar waar het gaat om stedenbouw - steden waarin wij zelf wonen - komt het maatschappelijk debat niet of nauwelijks op gang. De ontwikkeling van onze steden laten wij - gedwee - over aan een kleine afvaardiging in de Tweede Kamer, een selecte groep wetenschappers en een beperkt aantal opdrachtgevers, nauwelijks door een gezamenlijke opvatting gedreven. Wanneer wordt gewerkt aan de stad is er plotseling geen Balkenende-norm, geen hoog moraliteitsgehalte. Stedelijke ontwikkeling is, helaas, voor veel deelnemers vooral een kwestie van geld. Begrijpelijk, als het gaat om ondernemers zoals projectontwikkelaars en aannemers. Maar meer en meer is het marktdenken ook voor maatschappelijke instellingen als woningcorporaties het leidende principe; de verleidingen van de markt overschaduwden de vroegere idealen, die hoorden bij hun publieke taak. De vraag is niet of er een weg terug is. Terug naar de idealen van de jaren twintig in de vorige eeuw. Terug naar het geloof in de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, of terug naar het geloof in het 'bouwen voor de buurt' ten tijde van de stadsvernieuwing. Nee, het gaat om het vinden van nieuwe wegen, waarbinnen nieuwe beginselen een eigen betekenis kunnen krijgen.

Voor mij was de vraag om wethouder in Almere te worden een uitgelezen kans om - na er in de Tweede Kamer jarenlang over gedebatteerd te hebben - mijn drijfveren opnieuw betekenis te geven, in een voor Nederland unieke praktijksituatie. Almere biedt bijzondere kansen voor een optimale ruimtelijke ontwikkeling; een laboratorium waarin in kan worden 'onderzocht' hoe steden zich zouden kunnen - en moeten - ontwikkelen. En dit gebeurt ook! Almere is, werkelijk waar, de enige Nederlandse stad waar grondposities door marktpartijen niet op voorhand zijn ingekocht. Het gemeentebestuur kan vanuit een min of meer traditionele machtspositie (grondbezit en wet- en regelgeving) keuzes maken - en dus ook een keuze voor verandering. Wij hebben deze keuze gemaakt. In Almere is er sprake van een innovatief beleid, op alle schaalniveaus. Het bestuur - of de politiek - stelt doelen, en daagt actoren uit invulling te geven aan deze doelen. In Almere vindt vernieuwing niet plaats binnen de vrije ruimte van de repressieve tolerantie, maar vormt het de kern van het politieke programma. Niet als een dictaat, maar als een uitnodiging voor vernieuwing en zelfbezinning. Daarin zoeken wij naar nieuwe waarden en normen in de ruimtelijke ordening, en naar een antwoord op de vraag of een fundamenteel andere

vorm van ruimtelijke inrichting echt mogelijk is.

De 'Casus Almere' kan duidelijk maken of er binnen ons land ruimte is voor een structureel ander beleid. De Almere Principles, een leidraad voor een ecologische, sociale en economisch duurzame stad, die we samen met William McDonough hebben opgesteld, vormen de basis. Geen regels van bovenaf, maar een wederkerige oproep aan onszelf en onze partners om - op alle schaalniveaus - werkelijk duurzaam te handelen. Er is, conform de Almere Principles: 'Mensen maken de stad', gekozen voor beleid dat uitgaat van de opdrachtgever als eindgebruiker. Een expliciete keuze voor stakeholders, die er ook zijn in tijden van laagconjunctuur en er dus belang bij hebben om – ook aansluitend op de Almere Principles: 'Koester diversiteit' - te investeren in verscheidenheid, en daarmee in een verrijking van de stad. Partijen die zich langdurig committeren, en die het werkelijk mogelijk maken om te werken aan nieuwe woon- en werkmilieus.

Bovenstaande Het is slechts een illustratie die duidelijk maakt dat in Almere bewust en nadrukkelijk wordt gekozen voor een aanpak die ertoe moet leiden dat de verschillende actoren zichzelf uitdagen, zichzelf 'automatisch' vernieuwen en verbeteren; voor nieuwe initiatieven die tot stand komen in nauwe samenwerking met actoren, en volop ruimte geven voor eigen invulling. Deze werkwijze doet een beroep op creativiteit in plaats van kapitaal en machtsposities.

In Almere is het bestuur, binnen de huidige grenzen, niet veroordeeld tot partijen met grondposities, maar kan zelf het beleid maken. Het mag duidelijk zijn dat dit niet door iedereen zal worden gewaardeerd - met name partijen die baat hebben bij het simpelweg uitrollen van matjes eengezinswoningen prefereren de gangbare situatie, zoals die zich elders in Nederland voordoet. Toch is het de moeite waard deze oefening te doen. Niet omdat ik dat zo nodig wil of moet, maar omdat ik geloof dat een verdubbeling van de stad - ook nu in een zeer kort tijdsbestek - anders kan. Begin deze eeuw in de Schilderswijk waren 'Woningschaarste en geld verdienen onlosmakelijk met elkaar verbonden'. Hoe is dat tegenwoordig? Als het om regelgeving gaat, is er veel veranderd. Wijken als de Schilderswijk zullen wij nu niet meer bouwen. Maar nog steeds is er sprake van schaarste, wat opnieuw leidt tot winstmaximalisatie, waardoor de kwaliteit van onze steden niet naar een hoger plan wordt getild. Wordt tegengeworpen dat de situatie nu niet vergelijkbaar is met de situatie van toen, en dat we - hier en nu - een hoog gemiddelde bereiken. Maar het is nog steeds een gemiddelde. De stad verdient meer! De stad en de mensen in de stad

verdienen waar voor hun geld. Dat is goed voor nu, en dat is goed voor later.

Wat vanzelfsprekend is, is niet perse normaal. Dat gold voor mij in 1968 en dat geldt nu nog steeds. De wijze waarop wij nu onze steden bouwen is misschien vanzelfsprekend, maar dat betekent niet dat het niet radicaal anders kan - of moet. Opnieuw dringt de vraag zich op 'waarom en waarvoor leven wij nu feitelijk?' Wat zijn de achterliggende motieven van ons handelen? Als wij deze vragen beantwoorden, beantwoorden wij tegelijkertijd de vraag of de immense investeringen van bewoners ook daadwerkelijk in onze steden terechtkomen, of vervliegen in het spel dat blijkbaar altijd met onroerend goed verbonden is.

Kunnen actoren - individuele bewoners én instituties - binnen ons huidige stelsel hun creativiteit, hun dromen en hun idealen kwijt? Ik weet niet of het Almeerse antwoord het juiste is. Wat ik wel weet, is dat we behoefte hebben aan een fundamenteel debat over hoe wij onze steden maken. Een debat over woonmaximalisatie in plaats van winstmaximalisatie. Een debat over het monopolie van onze 'institutionele werkwijze' versus een nieuwe aanpak waarin burgers centraal komen te staan. Een debat over een veranderde context - een consumptiemaatschappij, geëmancipeerde burgers, een terugtrekkende overheid, vervlogen idealen en een nieuwe bevolkingssamenstelling - waarin ons hedendaags handelen binnen het ruimtelijk beleid herijkt moet worden. Het hedendaags bestuur - nationaal, regionaal en lokaal - moet binnen deze context nieuwe wegen zien te bewandelen; moet zorgen dat de juiste (ruimtelijke) keuzes worden gemaakt. Een niet geringe opgave.

De *grote* Rotterdam Maaskantprijs wordt uitgereikt aan personen die een belangrijke bijdrage hebben geleverd op het brede terrein van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur. Zij die de prijs ontvangen worden door het bestuur van de stichting Maaskant uitgenodigd om met een publicatie opnieuw een bijdrage te leveren aan het publieke discours. Heeft het zin om mijn verhaal, na voorgaande publicaties, nu nog eens - in mooiere woorden - te herhalen, vroeg ik mij af. Ik vind van niet. Ook het debat verdient een nieuwe impuls. We moeten beter leren begrijpen waarom de huidige samenleving in de afgelopen veertig jaar veranderd is. We kunnen in deze steeds veranderende context binnen onze steden niet blijven werken met antwoorden van de 'oude institutionele posities'; we moeten zoeken naar nieuwe antwoorden. Antwoorden waarin burgers niet slechts woonconsument zijn maar woonproducent. Antwoorden

waarin mensen de stad maken.

Het is daarom dat ik Ed Taverne, emeritus hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en ontvanger van de Rotterdam Maaskantprijs, gevraagd heb om inhoud te geven aan de bedoelingen van de architect Maaskant, om met een eigen essay een nieuwe impuls te geven aan het debat over hoe wij - in deze tijd, in deze context - onze steden bouwen. In een kleine cultuurgeschiedenis over het 'Wonen, bouwen en sturen van onze ruimtelijke inrichting in een stuifzandsamenleving' weet hij ons een spiegel voor te houden. Of in de woorden van Ed Taverne: 'Het stedelijk bouwwerk dat toch op de allereerste plaats zou moeten functioneren voor de Nederlandse burger, sluit niet meer aan bij de dynamiek van de stuifzandsamenleving. Eén van de oorzaken is dat binnen de ruimtelijke ordening de belangrijkste actoren elkaar gevangen houden in een race om invloed en macht, waardoor grondposities en niet het beleid bepalen hoe het stedelijke milieu eruit komt te zien.'

En omdat voor mij ieder project unieke is of tenminste de kans in zich heeft dat te zijn, heb ik Joost Swarte gevraagd deze publicatie vorm te geven. Voor mij is Joost Swarte al veertig jaar niet alleen een inspiratiebron, die vanuit een positief kritische invalshoek mens en architectuur samenbrengt; hij illustreert bovendien - letterlijk en figuurlijk - dat iedere kans kan worden opgepakt om als vormgever de samenleving te verrijken. Laat deze publicatie voor u een cadeau en inspiratiebron zijn om als het gaat om het maken van een stad, in de woorden van de werkgroep '5 keer 5, *'voorbij het gangbare'* te gaan.

Met een diep gevoel van waardering en respect, en dat betreft zowel voor- als tegenstander, dank ik een ieder die ik in de afgelopen veertig jaar in het werken aan een mooiere straat, buurt, wijk en stad (...en land) mocht tegenkomen. Onze gesprekken hebben betekenis gekregen, ik ben trots op wat er daardoor wel kon. Juist dat zou vanzelfsprekend moeten zijn.

Adri Duivesteijn